

Válasz az opponensi véleményekre

Mindenekelőtt meg szeretném köszönni opponenseimnek, hogy elolvasták a több mint 700 kéziratoldalt, s a fizikailag is fárasztó feladat elvégzése után megfogalmazták árnyalt, elismerést és kritikai észrevételeket egyaránt tartalmazó véleményüket. Örülök, hogy a számos általuk felvetett kérdés továbbgondolásra ösztönző, s ha olykor vitára is készítettem őket, opponensi véleményükből az derül, ki, hogy szívesen lettek részesei a disputának. A továbbiakban megpróbálok majd választ adni a szóba jött számtalan izgalmas problémára, kételyeikre és kérdéseikre.

Könnyebb az elismerésekkel kezdeni. Azokkal a megállapításokkal, amelyek munkám forráskezelését, szerkezetét és megformálási módját, jellegét, valamint eredményeit és jelentőségét méltányolják. E két utóbbihoz sorolható opponensi megállapítások ismételt felsorolásától eltekintek, s helyette e kérdéskörök kapcsán a saját dilemmáimat is érintő megjegyzéseikkel indítanám a válaszadást.

A „kevesebb több lenne” általános elv megfontolandó, hiszen talán csökkentett bizonyító apparátussal is el lehetett volna érni a célt: ötvenhat mentalitástörténeti, átélés/tapasztalattörténeti – sajátos társadalomtörténeti szempontú bemutatását. Hogy mégsem a redukált érvkészlet mellett döntöttem, azt éppen ez az új szempontú megközelítés indokolja. Hosszas gondolkodás után arra jutottam, hogy mindent alaposan bizonyítanom kell, minden általam kiemelt jelenséget forrásokkal kell megerősítenem. (Nem opponenseim utólagos vigasztalására mondom, hogy végül mégis sokszor megalkudtam perfekcionista készítésemmel: számtalan alfejezetet rövidebbre fogtam, sok bizonyítónak szánt lábjegyzetet elhagytam, s hogy ezt nem mindig kellett volna, arra éppen Gyáni Gábor néhány megjegyzése a bizonyíték. Ő kevesli például azokat a bizonyítékokat, amelyekkel azt az állításomat kellett volna igazolnom, hogy a fokozott szeszfogyasztás nem egy helyen befolyásolta a helyi események alakulását. Pedig ezt forrásokkal bőven alátámaszthattam volna. S elsősorban nem is a megtorlási iratokból vett idézetekkel – ezeket igyekeztem, amennyire lehetséges, kerülni – hanem a korabeli forradalmi bizottsági jegyzőkönyvekkel, röpiratszövegekkel, újságcikkkel és visszaemlékezésekkel.)

A másik indítékom a részletező érvelésre: az ötvenhatos forradalom viszonylagos közelsége, vagyis a kommunikatív emlékezet jelenléte. A forradalomhívók és a forradalomban kételkedők ugyanis másként ítélték, ítélik meg ötvenhatot, s én mindenki számára meggyőzőnek tűnő

korábrázoláshoz szerettem volna eljutni. Nagy szerencsém, s ezért nem lehetek eléggé hálás mindazoknak, akiket érint, hogy forráspublikációk garmada állt rendelkezésemre. Több évtizedes levéltári bűvárkodás sem lett volna elegendő ahhoz, hogy a felhasznált források negyedéhez-harmadához eljussak. Ami nem jelenti azt, hogy ne vettem volna nagy hasznát a nagy és a kisebb levéltárakban való sokéves bűvárkodásnak. (Valuch Tibor kiemeli, hogy alapvetően primér forrásokra támaszkodom, Gyáni Gábor pedig azt írja, hogy többnyire már megjelent forrásokat hasznosítok.)

*

A történész ki van szolgáltatva a forrásainak és forráselemző képességének. A disszertációban tudatosan kerültem egy bizonyos forráscsoportot, az immár elég nagy mennyiségben rendelkezésre álló állambiztonsági eredetű és egyéb igazságtételi/megtorló szervezetek által „keletkeztetett” iratokat. Ezek forrásértékének problémáira Gyarmati György opponensi véleményében részletesen kitért. A forradalom tapasztalattörténeti bemutatásakor vitatható eredménnyel járhat, de ugyanakkor megkerülhetetlen a visszaemlékezések, naplók, szépirodalmi alkotások használata. Én úgy vélem, ezek nélkül, s itt mindenekelőtt az 1956-os Intézet gazdag oral history-gyűjteményére gondolok, nem tudtam volna választott témámat körüljárni. Opponenseim csak elvétve találnak bíráltnivalót ez utóbbi forrástípus felhasználásakor.

Gyarmati György részletesen foglalkozik a visszaemlékezések forrásértéke kapcsán az emlékezéssel és a felejtéssel: ő Tzvetan Todorovra hivatkozik, de említhető lenne ennek kapcsán Friedrich Nietzsche nevezetes írása, *A történelem hasznáról és káráról* is. A múlt felidézhetetlenségének nehézségeiről még mindig a költő tudja a legtöbbet mondani: „Emlékezet! / Te összetört hajónk egy deszkaszála, / mit a hullám s a szél viszálya / a tengerpartra vet...” – írja Petőfi. A számos nehézség ellenére sem lehet azonban lemondani a személyes emlékekről, különösen akkor, ha a forradalom mentalitástörténetének megírása a cél, amihez a hagyományos forrásfajták igencsak elégtelenek.

Ha az előbb a forrásaim zömét közzétevő levéltárosoknak, történészeknek mondtam köszönetet, ugyanez illeti mindazokat, akik közeli és távolabbi múltban más összefüggésben, vagyis nem politikatörténeti, hanem társadalomtörténeti, filozófiai, szociológiai, antropológiai, lélektani és egyéb szempontból foglalkoztak a forradalmi időszakokkal és a más típusú tömegjelenségekkel. Tőlük, pontosabban inspiratív műveiktől közvetett segítséget, s főként megerősítést kaptam: az, amit ötvenhat kapcsán vizsgálók, tágabb kontextusba helyezve is releváns. Jó érzés, hogy opponenseim is ugyanezt gondolják.

Valuch Tibor veti föl, hogy talán nem lett volna felesleges a disszertáció elejére „a fogalmi kereteket, elméleti megközelítéseket koncentráltan összefoglaló” fejezetet illeszteni. Igaz, maga teszi hozzá, hogy az ilyen típusú fejezetek nem hiányoznak a disszertációból, csak éppen az egyes nagyobb részek elején találhatók. Éppen a témák sokfélesége, szerteágazása miatt döntöttem a bevezető fogalmi fejezet elhagyásáról attól tartva, hogy mire az olvasó az sokadik problémakörig eljut, már rég elfelejti az erre a részre vonatkozó fogalmi kiindulást. Marc Bloch megjegyzése is fülembe csengett: „A történész ritkán definiál. Talán felesleges is volna az ilyen gondosság, ha maga mindig pontosan meghatározott értelmű szóhasználatból merítené szavait. De mivel nem ez a helyzet, nem áll rendelkezésre más vezérfonál, még kulcsszavainak használatakor sem, mint személyes ösztöne. Zsarnoki módon kiterjeszti, szűkíti vagy megváltoztatja a jelentéseket – anélkül, hogy figyelmeztetné az olvasót, sőt anélkül, hogy maga mindig tudatában lenne ennek.” (Marc Bloch: *A történész mestersége*. Osiris, Bp. 1996. 122.) Megerősítést kaptam Louis O. Minktől is: „Nem ritkán találkozhatunk olyan történészekkel, akiket elkábít a módszertan, s munkájuk elején definiálják fogalmaikat, s később teljesen következtelenül használják ugyanezeket a terminusokat. De leggyakrabban ennek nincs jelentősége. [...] A tényleges jelentéseket a teljes kontextus biztosítja.” (Louis O. Mink: *A történeti megértés önállósága*. In Gyurgyák János–Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet II*. Osiris, Budapest, 2006. 724. Gyáni Gábor megoldatlan fogalmi dilemmáról ír a forradalomértelmezésem kapcsán – erre majd még visszatérek.

A szerkezet bonyolultsága, rétegezettsége is a választott megközelítési móddal magyarázható. A forradalom sokféleségét, az események, az emberi magatartásmódok sokrétűségét csak sokelemű és tartalmi hierarchiába rendezett szerkezettel lehetett ábrázolni. Ha lemondok erről a bonyolultnak tűnő csoportosítási hálózatrendszerrel, közhelyszerű általánosságokig jutok csak el. Még mindig kisebb veszélynek tűnt a sokpólusú, de valamiképpen mégiscsak hierarchizált szerkezet, mint a tetszetősebb és olvasóbarátibb lekerekítettség, leegyszerűsítés. Amikor a disszertáció struktúráján gondolkodtam, fordulópontot jelentett, amikor rátaláltam az összegyűjtött információk, értelmezési szilánkok tagolásának újnak tűnő megközelíthetőségére, ami ugyanakkor a forradalom dinamikáját is tükrözte valamelyest: a tömeg, csoport, egyén tartalmi csoportosításra gondolok, s ez úgy tűnik, opponenseim tetszésével is találkozott (Gyarmati György például kiemeli, hogy megközelítési és forrásfelhasználási módomban lehetőséget ad a „szerves atipikusság” diszkrét elemeinek bemutatására.)

A problémát inkább az első és a második rész különbözősége jelenti. Az *Emberék és intézmények* után a *Minták és viselkedésmódok* szinte már egy másik disszertáció. Úgy vélem

azonban, hogy inkább a kettős tükör metafora vonatkoztatható a két rész egymásmellettiségére: az ötvenhatban megtapasztalt szabadság bemutatása csonka lenne az egyik nagy szerkezeti-tartalmi egység elhagyásával.

*

Mindhárom opponensem kiemeli, hogy a forradalom legfőbb sajátosságának az 1956 október végi, november eleji rendkívüli viszonyok között a koordinálatlan, spontán önkormányzatiság működőképességének bemutatását tartom, s ezzel, úgy érzékelem, egyet is értenek. Gyarmati György úgy véli, hogy „lokálisra fókuszálásban, rétegezetségsérzékenységben, mindemellett egyedi sorsnarratívákban is országos horizontú” az elemzésem. Valuch Tibor szerint: határozott történelmi vízióm, hogy „az 1956-os forradalomnak a társadalmi önszerveződés volt a legfontosabb (társadalom)szervező ereje.” Gyáni Gábor lényegében sikerültnek tartja munkámban – az ő kifejezéseivel – „a teremtmény káosz” ábrázolását, a „forradalom innovációs képességének” bemutatását. Különösen kedves szívemnek ez a megállapítása: a szerző a „szabad akarat történelemformáló erejét dokumentálja”.

A felvetődő tartalmi csomópontok közül mindhárom opponensem érdemként könyveli el, hogy a disszertáció nem fővároscentrikus, s az elemzések fókuszába a sokszínű vidéki történeteket teszi, amelyek éppen azért lehettek annyira sokfélék és változatosak, s ugyanakkor az intézkedések jellegében és a rendteremtés módjában azonos irányba mozdulók, mert a forradalom idején Magyarországon lényegében hatalmi vákuumhelyzet állott elő, és hiányzott a forradalmi centrum. Gyarmati György és Valuch Tibor egyaránt kiemelik a közvetlen és közvetett demokrácia forradalom alatti megjelenési formáival kapcsolatos feszültséget, vagyis az újrainduló pártok alakulásával, a kezdődő pártosodással járó óhatatlan differenciálódást, ami ütközött a rendteremtő célzatú forradalmi szervek egységmegőrző erőfeszítéseivel, miközben egykori mérsékelt pártpolitikusok lettek a közvetlen demokrácia szerveinek irányítói.

Gyáni Gábor nemigen érti a *Közérkölc*s című fejezet funkcióját, s ennek kapcsán forráskritikai aggályt is megfogalmaz Szemes Mari szavainak idézése kapcsán (528.). A közérkölcöket illusztrálандó idézetek egy 1959. június 23-án kelt jegyzőkönyvből, amely szerint a színésznő elvtársai körében, párttaggyűlésen szóvá tette, hogy a forradalom leverése után sokan hamis feljelentések alapján kerültek a rendőrség látókörébe, ami a színésznő szerint a magyar nép gerinctelenségét és kétszínűségét bizonyítja. Valóban nem néztem utána ezeknek a feljelentéseknek, s a vélekedés igazságtartalmát korábbi, negyvennégyes, negyvenötös hasonló megnyilvánulásokkal véltem igazolva látni.

Valuch Tibor elismerően ír erről az opponenstársa által bírált fejezetről. Kiemeli azt, amire valóban hangsúlyt fektettem a disszertációban, hogy a forradalom napjaiban a rövid átmeneti időszakoktól eltekintve a „normalitás legyőzte a törvénynélküliséget.” Köszönöm neki azt is, hogy a lényegre törő társadalomtörténeti megközelítéssel számokba foglalta a forradalmi ágenciát.

Gyarmati György nehezményezi, hogy olykor elragadnak irodalmi hajlamaim – nem fogalmaz ilyen keményen –, például akkor, amikor a rettegés kifejezést használom arra, hogy a forradalmi szervek vezetői a pártcsatározások káros következményeitől tartottak. Igaza van. Szóvá teszi, hogy a munkástanácsok vezetőit botcsinálta politikusoknak neveztem. A botcsinálta melléknevet Charles Gati használta Nagy Imrére. A forradalomról szóló könyvének egyik fejezetcíme: *A botcsinálta forradalmár (Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom, Osiris, Budapest, 2006.)*, s ez a szemléletes jelzős szerkezet – nem mondanám, hogy tudatosan – olyannyira megtetszett, hogy én is éltem vele. Gyarmati ellenérveit megfontolandónak tartom, ugyanakkor úgy vélem, hogy a kommunista vezetők „botcsináltakra jellemző” kapkodása, amikor hatalmuk végzetes megingását kellett konstatálniuk, inkább tehetetlenségük következménye volt, s nem politikusi gyakorlatlanságukból eredt. Ugyanezt gondolom a forradalom napjaiban egyre inkább perifériára szoruló Nagy Imre-párti értelmiségiekről is, akik képtelenek voltak az ideáikon messze túlmutató változások mentális feldolgozására. S ez nem gyakorlatlanságukból fakadt, mint a munkástanácsok egyes vezetőinél: az általuk elképzelhetetlen irányú történések sokkhatása bénítóan hatott rájuk, s a kialakult zavaros, kaotikus helyzet sem készítette őket korábbi nézeteik korrekciójára.

A Kádár-kormánnyal tárgyaló munkástanács-vezetők hiába voltak „társadalmilag támogatottak és slágfertigek”, helyzetükből adódóan képtelenek voltak átlátni az országos és a nemzetközi konstellációt, még a segítségül ajánlkozó értelmiségi szervezetek csatlakozását is visszautasították, s ezzel saját pozíciójukat gyengítették. Ezért voltak eleve kudarcra ítélve. Lehet, hogy félreérthető botcsinálta jelzővel illetni őket, valamint a november 4-e után még tárgyalásra kész forradalmi vezetőket. Nem botcsináltak voltak, inkább naivak és jóhiszeműek. Bárány akart tárgyalni a magát báránynak kiadó farkassal: a forradalom országos vezetését ambicionáló Dudás Józsefet akkor tartóztatták le, amikor elfogadta Kádár tárgyalási meghívását a Parlamentbe, az újpesti Kósa Pált a forradalmi bizottság és az újjászerveződő tanács vezetői közötti megbeszélésről hurcolták el a karhatalmisták. Mindketten hittek a demokratikus közéletiség megteremthetőségében, s mindketten a forradalom mártírjai lettek.

*

Gyarmati György és Gyáni Gábor is szóvá teszi, hogy olykor hajlamos vagyok kategorikus, általánosító kijelentéseket tenni olyankor is, amikor az általam felsorakoztatott források alapján az árnyaltabb megközelítés lenne elvárható. Gyáni Gábor kifogásolja a disszertációban időnként előforduló normatív megfogalmazásokat is. Kénytelen vagyok egyetérteni velük, bár Gyáni kritikus megjegyzései mögött értelmezésbeli különbségek is feltételezhetők. Sorra veszem ezeket.

Opponensem szóvá teszi, hogy nem támasztom forrásokkal alá a szerinte kétségbe vonható kijelentést: „kevés felemelő emlék maradt meg [...] a vidéken zajló kezdeti tömegeseményekről”. Szerintem erre éppen a források hiánya a bizonyíték. Mi akadályozhatott meg bárkit 1990 után, hogy hangot adjon korabeli magasztos emlékeinek? Aki akart, élhetett a lehetőséggel. A *Múltjelképek (kulturális emlékezet)* című alfejezetben Török Benjámint visszaemlékezéséből idézem, hogy Nagyrábén szinte euforikus állapotba kerültek a forradalom hírére összegyűlt helyiek.

Opponensem szerint nincs semmiféle konkrét bizonyítékom arra, hogy Miskolcon a nem kommunisták és a kommunisták a lincseléstől rettegve közeledtek volna egymáshoz. Én ilyen bizonyítéknak vélem Ungváry Rudolf visszaemlékezését, amelyből hosszasan idézek, bár – mint mondani szoktuk – egy forrás nem forrás, azért a semminél több.

Gyáni Gábor szerint azt is bizonyítanom kellett volna, hogy „ötvenhat átélőinek zöme tartózkodó, visszahúzódtó volt”, bár azt maga is elismeri, hogy az ilyen típusú állítások verifikálása gyakorlatilag lehetetlen. Ha a forradalom aktív szereplőit számszerűsítem – s ezt megtette helyettem opponensi véleményében Valuch Tibor –, s megsokszorozom a számokat a családtagokkal, barátokkal, ismerősökkel, azok kerülnek a nagyobb halmazba, akik figyeltek, kívártak. Nehéz persze megvonni a határt a tartózkodás és a részvétel között. Vajon, aki reggeltől estig a Szabad Európát hallgatta, mert tudni akarta, hogy mi folyik az országban, visszahúzódtó volt-e? Szerintem inkább igen, mint nem, de egyáltalán nem gondolom, hogy más értelmezés ne volna lehetséges.

Ugyanígy nehéz határt vonni az esetleges és a jellemző között akkor, amikor az árdrágítás jelenségéről írok. Itt azért bátrabban megkockázatom, hogy az ellenőrizetlenség, a kaotikus viszonyok igenis kedveztek a közérkölcst is sértő magatartásformák megjelenésének, ahová az árdrágítás is sorolható. Erre korabeli felhívások, kipellengérező, figyelmeztető korabeli újságcikkek tucatjait lehetne idézni minden megyéből. Ezt nem tettem meg, s olcsó megoldás lenne a terjedelmi korlátokra hivatkozni, ezért ezt nem is teszem.

Valóban, sokszor nehéz eldönteni, hogy mely forrásnak, forrásegyüttesnek tulajdonítható narratívaképző funkció. A történész nem lehet elég óvatos, ugyanakkor bizonyos merészség is elvárható tőle, különösen olyankor, amikor a választott témájához rendelkezésére álló forrásbizonyítékaik különösnek tűnő értelmezést is megengedni látszanak.

Ötvenhat pozitív megnyilvánulásai – elsősorban a forradalmi szervek rendteremtési sikereit sorolom ide – és negatív jelenségei – elsősorban az önbíráskodások tartoznak ide – közötti arány a részletek sokaságából áll össze. Úgy gondoltam, akkor járok el helyesen, ha a forradalom mindkét vonatkozására a rendelkezésemre álló források alapján a lehető legnagyobb aprólékossággal és árnyaltsággal kitérek. S ha becsületesen járok el, úgylis kirajzolódik valamiféle általános kép, amely nem kelti a részrehajlás, elfogultság benyomását.

*

Gyáni Gábor opponensi véleményének utolsó harmadában kemény szavakkal illet, következtetlenségeket, fogalmi tisztázatlanságokat sorol – megjegyzései itt szinte kivétel nélkül az *Értelmezések* címet viselő disszertációrészre vonatkoznak –, majd bírálatának utolsó oldalán elismeri, hogy az általam következetesen képviselt koncepció tükrében kifogásai többnyire okafogyottá válnak, ő azonban nem ért egyet ezzel a „koherens gondolati rendszerrel”, amelynek az a lényege, hogy a forradalmi alkotókedv csak helyi szinteken érvényesült, s a magasabb integrációs szintek megteremtésére és működtetésére a forradalom szereplői alkalmatlannak bizonyultak.

Magamat megvédeni azért nehéz, mert a disszertáció záró részében foglaltakat kellene az ott leírtaknál meggyőzőbben összefoglalnom. Nekiveselkedem.

A kulcsprobléma szerintem a közvetlen és a képviseleti/parlamentáris demokrácia egymáshoz való viszonya a forradalom idején. Ötvenhat rendkívülisége abban rejlik, hogy még csírájukban sem léteztek olyan erők, amelyek képesek lettek volna a forradalom országos összefogására, a központi irányításra. A forradalomnak ez a specifikuma szorosan összefügg egy másik ötvenhatos sajátossággal. Azzal ugyanis, hogy a forradalom idején két, egymástól gyökeresen eltérő társadalomszervezői, hatalomgyakorlási vízió uralta az eseményekben résztvevőket, paradox módon nem egyszer egymásba fonódva, egymást gyengítve, egymás cselekvőképességét kölcsönösen bénítva. A „modellváltók” a félresiklott szocializmus megreformálását akarták, a „rendszerelváltók” pedig valamiféle nyugati típusú, szociálisan érzékeny polgári demokráciát szerettek volna megvalósítani. Azokat a változásokat, korábban – 1918-ban és 1945-ben – éppen csak megindult folyamatokat szerették volna kiteljesíteni, amelyek akkor megakadtak, deformálódtak. E két vízió összegabalyodása és az eltérő nézetek artikulációjának hiánya – vagyis az, hogy nem voltak országosan elismert pártok, az

eltérő nézeteket hitelesen megjeleníteni képes közéleti személyiségek – oda vezetett, hogy az országos politika lefedetlen maradt. A településükön, munkahelyükön adódó feladatokkal általában sikeresen és invenciózusan megbirkózó vezetők funkciójukból és hatókörükből adódóan csak helyi szinten teremthették meg a forradalom intézményes rendjét. Ötvenhat így féloldalas lett. Más metaforával: a test viszonylag jól működött, miközben a fej nem tudta ellátni funkcióját. Pontosabban nem is volt a forradalomtestnek feje. Ebben vélem fellelni ötvenhat rendkívüli egyediségét. Nem tagadom, valóban elismerésre, bár nem elragadtatásra késztettek a népi önkormányzatiság változatos és működőképes formái, ugyanakkor érzékelttem, érzékeltetni kívántam a féloldalas forradalom természetellenes állapotából óhatatlanul következő problémákat, sejtetni akartam a forradalmi önkormányzatok fenyegetettségét, ami felszámolásukat, felszámolódásukat valószínűsítette. Nem arról van szó tehát, hogy az anarchisták társadalomképe ragadott volna magával, de arról sem, hogy a képviseleti demokráciát üdvözléném. Nem a kettő között vacilláltam, csupán ábrázolni, megérteni szerettem volna azt, ami a forradalom idején történt, verbalizálni, értelmezni azt, ami a szerteágazó helyi történésekből fokozatosan kirajzolódott előttem.

A közvetlen demokrácia ötvenhatos megjelenési formáihoz a disszertációban 1945 rokontörekvéseit társítottam előzményként, amit Gyáni Gábor kifogásol, nem ért vele egyet. Ebben a második világháború utáni, szintén viszonylag rövid ideig tartó – bár az ötvenhatos forradalomnál jóval tovább tartó – periódusban a rokonságot ötvenhatal a spontán közösségi megnyilvánulások hasonlósága, a különböző népi és nemzeti, munkahelyi bizottságok létrejötte bizonyítja leginkább. Ötvenhatban a negyvenötös mintát követték az ország számos településén. A negyvennégy végi, negyvenöt eleji időszakhoz nyúltak vissza a hatalomgyakorlás módjában, új szerveik elnevezésében, a korábbi vezetők élre emelésében. S itt megkerülhetetlen saját forradalomértelmezésem rövid kifejtése. Én továbbra sem látom értelmét a jövő felé orientálódó modern forradalom és a tradíciók felé forduló, a megszakadt, megszakított folyamatokat folytatni kívánó forradalom megkülönböztetésének. (Ez utóbbira opponensem a *revolutio* terminus használatát javaslja.) Minden gyökeres fordulat a hagyományokból is táplálkozik, s ugyanakkor az új konstellációból adódóan óhatatlanul új, addig soha nem ismert formációkat, megoldási módokat is létrehoz. Ilyeneknek tartom például ötvenhatban a spontán alakuló, magukra utaltan cselekvő forradalmi szerveket, amelyek ugyanakkor korábbi mintákra is támaszkodhattak: az 1918-as és az 1945-ös népi szervekre, azzal a jelentős különbséggel, hogy azoknak voltak regionális és országos szerveik, s intézményesen, bár nem konfliktusoktól mentesen kapcsolódtak a képviseleti demokrácia szerveihez, a politikai pártokhoz. „Forradalmak létesüléséhez – idézi Szabó Ervin 48-ából

Polányi Károly – éppúgy szükségesek a tradíciók, mint a társadalmi és politikai intézmények megmerevedéséhez”. (Polányi Károly: Egy gazdaságelmélet küszöbén. Cikkek a Bécsi Magyar Újságban 1921–1923. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Gyurgyák János. Bp. 1985. 33. ELTE Ókori Történeti Tanszékeinek kiadványai, 39.) Hans Kelsen azt nevezte forradalomnak, amikor egy rendszer nem a saját szabályai szerint, hanem másmilyen szabályok és gyakorlatok szerint változik meg, s ebbe a definícióba az elnyomott hagyományok is beleférnek.

Gyáni Gábor tölem eltérően nem „forradalmi entitásként” tartja számon, ami Magyarországon a második világháborút közvetlenül követő évben történt, s ezzel lényegében kétségbe vonja ötvenhat rokonságát negyvenöttel. Nem gondolom, hogy érveim részletes kifejtésével, amitől itt most eltekintek, meggyőzhetném őt az ellenkezőjéről. Ez ugyanis egy olyan lezáratlan vita, amely nem csupán kettőnk között folyik. Az utóbbi években számos írásom jelent meg ebben a témakörben, engedtessek meg, hogy itt most csak arra az 2011-ben megjelent *Kudarcos demokratizálódás. Magyarország a második világháború utáni években* című tanulmányomra hivatkozzam (2000. 2011. július–augusztus, 3–19.), amelyben Nagy Ágnes felvetését továbbgondolva a köz 1945-ös, 1946-os spontán, forradalmi jellegű megnyilvánulásainak elemzésére tettem kísérletet: azt kívántam bizonyítani, hogy miként torzultak el a forradalmi jellegű rendszerváltó kezdeményezések 1945-öt követően.

Gyáni Gábor szerint elhibázott az a normatív kijelentésem, hogy ötvenhatban a közvetlen demokrácia és a képviselői demokrácia összeegyeztethetetlennek bizonyult. Legfőbb érve, hogy a forradalom ideje olyannyira szűkre szabott volt, hogy a két hét alatt ilyen nagy horderejű kérdések eleve nem dőlhetek el. Disszertációmban részletesen kitértem a képviselői demokrácia szerveinek, a pártoknak és a kormánynak forradalom alatti működésére, s azokra a konfliktusokra is, amelyek köztük és a spontán népi öngazgató szervek, a közvetlen demokrácia fórumai között keletkeztek. A két hét csak békeidőben tűnik kevésnek. Igaz, ennyi idő alatt nem lehet parlamenti választásokat lebonyolítani, de helyi szinten a pártok és a forradalmi szervek közötti érdekütközések egyáltalán nem voltak ritkák. Doktori értekezésemben részletesen kitértem arra, hogy Kiskunhalason a békeidőket imitáló önkormányzati választás lebonyolításával legitimáltatta magát az az 1945-ben helyi vezető szerepet betöltő kispalota politikus, aki így közvetlen demokrácia helyi fóruma által ráruházott hatalmat megfosztotta rendkívüliségtől és ideiglenességtől, vagyis felszámolta annak forradalmi jellegét.

Kénytelen vagyok elismerni, hogy Gyáni Gábor joggal teszi szavá, hogy ötvenhatból a rákövetkező korszakokra is vonatkoztatható következtetést vonok le akkor, amikor a jövő

felől visszatekintve teszek pesszimista kijelentést a forradalom esetleges győzelme utáni állapotokra. Ez nem a történész feladata. A rekonstrukcióra és a megértésre törekvő történésznek akkor is tartózkodnia kell az ilyenfajta „mi lett volna, ha?” továbbgondolásoktól, ha úgy véli, a történetírás igazi értelme a kijózanító és előre vivő kötődés a jelenhez.

*

Végezetül még egyszer szeretném megköszönni opponenseimnek, hogy részletesen kifejtették véleményüket doktori értekezésemről, s remélem, hogy felvetéseikre, kérdéseikre adott válaszom elfogadják.

2011. november 7.

.